

Svilup da la scola populara en il Grischun, part 2

Tips da scola e plans d'instrucziun

L'urden da scola dal 1846 enconuscheva trais differents tips da scola elementara: la scola d'entir onn, la scola d'enviern cun ina dotaziun minimala da 22 lecziuns l'emna durant tschintg mais e la scola da repetiziun durant la stad (trais mezs dis, obligatorics per scolas d'enviern cun pli pauc che 22 lecziuns l'emna). Cuntrari a la media svizra prevaleva en il Grischun gia adina il dumber da classas manadas a moda coeducativa. Fin viaden ils onns 1870 vegnivan las bieras scolas primaras e realas manadas sco scolas cumplexivas ed anc en ils onns 1950 aveva la plipart da las scolas pliras classas cun dus fin tschintg annadas da scolaras.

Il plan d'instrucziun dal 1856 tenor Sebastian Zuberbühler è vegnì remplazzà il 1894 tras il «Plan d'instrucziun per las scolas primaras dal chantun Grischun» – l'emprim plan obligatoric – ch'ha recepì las ideas d'educaziun ed instrucziun (analisi, sintesa, associaziun, sistem, metoda) da Johann Friedrich Herbart (1776–1841) e da Tuiskon Ziller (1817–82). Gia a partir dal 1903 èn quest plan d'instrucziun ed ils cudeschs da lectura elavurads sin basa da quel vegnids substituìs cun arguments da dretg costituziunal, da politica linguistica e da cardientscha. Cura che la Regenza ha preschentà il 1896 ils novs cudeschs da lectura obligatorics per la segunda e terza classa primara, ha Caspar Decurtins accusà ella da vulair germanisar culturalmain e pajaunisar ils Rumantschs cun imponer ad els la lectura dal «Robinson» respectivamain dals «Nibelungs». Per mauns da las scolas catolicas ha Pader Maurus Carnot scrit il «Sigisbert en Rezia» (1899) che raquinta da la cristianisaziun ed urbanisaziun da la Rezia. Il postulat per l'instrucziun d'istorgia e pedagogia al Seminari scolastic tenor confessiuns, inoltrà il 1927 dal Corpus catholic, è vegnì refusà da la Regenza. Quai è stà la davosa lutga per la scola confessiunala.

La questium da la lingua da scola

L'onn 1866 è la conferenza scolastica a La Punt/Rehanau sa fatschentada cun la dumonda dal rumantsch en scola: tgenin(s) idiom(s) e quala(s) grammatica(s) duain vegnir applitgads? I mancavan ils cudeschs d'exercizis e da lectura che duevan pussibilitar ina scolaziun rumantscha sistemata e bain fundada. Ils scolasts han decidì da simplifitgar la chaussa cun introducir il «romantsch fusiunau» creà da Gion Antoni Bühler. Il sustegn da l'Engiadina mancava ed ins ha stui returnar suenter intginas confusiuns als idioms. Ultra da quai avevan tscherchs circuls era snegà al Chantun il dretg d'imponer a las vischnancas il tip da scola e biers Rumantschs renviavan il plan d'instrucziun dal tudestg declerà obligatoric senza dumandar il suveran. Avant il 1920 regnava ina tendenza uffiziala d'intensivar l'instrucziun dal tudestg avant ch'avair emprendì andantamain rumantsch. Sco compromiss avev'ins acceptà l'instrucziun dal tudestg a partir da la quarta classa. Ils scolasts sezs possedeavan avant il 1925 bunas enconuschientschas da la grammatica tudestga e main bunas da quella rumantscha – i mancava al Seminari scolastic il material d'instrucziun adattà ed impegnativ per ina buna instrucziun rumantscha da scolasts e scolaras.

Scola secundara

Cun in retard da var 50 onns èn vegnidas fundadas las scolas secundaras, las emprimas en ils onns 1870–90, per exempel ad Andeer e Ziràn, Cuira e Tavau. L'Ordinaziun dal 1902 per la fundaziun da scolas secundaras ha permess da differenziar la scolaziun elementara superiura. Il 1907 cumpara l'emprim reglament – l'emprim plan d'instrucziun elavurà per las scolas secundaras è dentant sin maisa pir il 1929 e pir il 1940 in regulativ impegnativ. A l'entschatta aveva ella num scola reala, pli tard è sa stabilida la designaziun da scola secundara. Ella furma la

gh
gat gat tgei la - ghe - gias
les - ses pre - gliar e man - nar
e mu - gliar quels dus le - ghers
u - tschals
ti nausch
ti ti - gher
sgo - lei sgo - lei na - von
u - tschals
vus es - sas en pri - ghel
leu sil cur - mal de quei
ba - ghetg po el bu - ca tier
Ro - sa en cue - ra i - na re - gla
cheu eis ei buca neqlas

—24—

«Fibla romantscha» dal 1921.

colliaziun cun las scolas professiunales ed è permeabla per las scolas medias.

Scola manuala

Iniziada da la lescha da scola dal 1961. Tenor quella frequentan ils scolaras suenter la sisavla classa ubain il gimnasi, la scola secundara u la scola manuala (sper u enstagl dal stgalim primar superiur verent). L'emprim plan d'instrucziun deriva da l'onn 1967 (revedi il 1974). L'accent vegn mess, sper la furnaziun generala, sin la furnaziun dal talent pratic.

Scolas auxiliarias e spezialas

Talas vegnan frequentadas prevalentmain d'uffants cun difficultads d'emprender ch'èn d'attribuir a problems ed impediments socials, psichics e fisics. L'introducziun da l'obligatori general da scola na sa referiva betg ad uffants e giuvenils cun impediments corporals u spiertals; quels valevan sco incapabels per ina furnaziun e na vegnivan per il pli gnanc tramess a scola dals geniturs. Il 1881 han Maria Cathrina Berger (sco magistra) ed il plevon da citad Rudolf Grubenmann avert a Cuira ina «Nachhilfsklasse» per impedids; ella è vegnida manada enavant (suenter in'interrupziun) a partir dal 1894 sco «classa speziala» da la citad. Era la scolaziun d'in corp d'instrucziun adattà d'engraziar a l'iniziativa privata, oravant tut a la Societad svizra d'utilitad publica. Il 1935 ha il professor Grischun Eduard Montalta avert a Friburg il Seminari da pedagogia curativa sco partizium dal Seminari pedagogic da l'universitad.

Cun l'entrada en vigur da la lescha federala davart l'assicuranza per in'invaliditad dal 1960 èn las instituziuns privatas, semistatalas u chantunales en quest sector da la scola vegnids reglamentads e subvenziunads per l'entira Svizra. La lescha da scola dal 1961 ha mess il fundament per la creaziun da classas auxiliarias

sc
tgei bia - la du - maur
or mein nus si d'alp ju - he
tgi sa tgei la bri - na fa
cun siu ta - lac grond
e la cu - tscha e la tscheo - ca
e l'an - so - la ed ils tschins
xan - der ei si - grun
re - nan il fe - lix
lu dat ei gro - ma bal,
neve e for - sa aunc spity
ju - hu - hu - hu

—25—

per ina scolaziun speziala e dapi il 1968 dat il Servetsch psicologic da scola scleriments areguard ina scolaziun speziala en classas auxiliarias, classas pitschnas u classas per uffants impedids corporalmain u donnegiads cerebralmain.

La creaziun da las scolinas ha gè in svilup sumegliantamain diversifitgà sco quella da la scola elementara.

Scolaziun dals magisters

Avant il 1850 vegnivan preparads ils paucs magisters en in'atgna partizium a la Scola chantunala evangelica (dapi il 1821) respectivamain catolica (dapi il 1833) ed ad Aschera (a partir dal 1837). Quella giada era il magister pajà pli mal e stimà pli pauc en la societad agriculca ch'il paster da muvel. Il 1858/59 eran registrads 10 spirituals, 17 magisters e 442 magisters, il pli giuven da 15 onns, il pli vegl da 88. Tranter ils onns scolastics 1851/52 e 1924/25 è la part dal corp d'instrucziun patenti s'augmentada da 16,5 % a 100 %.

La Scola chantunala a Cuira manava dapi il 1850 in agen curs da trais onns per magisters, ella n'ha dentant purschì avant il 1861 insumma nagin instrucziun rumantscha obligatorica per magisters rumantschs e da là davent ina ladina ed ina sursilvana mal dotadas. La situaziun è sa meglierada pir a partir dal 1914 ed il 1925 han ils emprims Rumantschs fatg lur patenta en in'atgna partizium (tranter auter Alfons Maissen ed Andrea Schorta). Ils seminarists da lingua taliana gievan dapi il 1888 ils emprims dus onns al proseminari talian a Roveredo ed han pudì far l'emprima patenta taliana il 1912. En ils lungs mais da stad s'occupavan ils magisters primarmain en l'agricultura, ma era en il commerzi, il transport e l'hotellaria. L'augment da scolas da lavur (obligatorics dapi il 1883) e d'absolventas dals Seminaris scolastics han chaschunà en il 20avel tschientaner la feminisa-

ziun da la professiun. L'Uniuon grischuna da scolasts, fundada 1883 a Malans, ha stui lavurar ditg per procurar al magister il respect social ed in'andanta existenza materiala. Fin lunsch viaden en il 20avel tschientaner eran il magister ed il spiritual en biers vitgs ils sulets cun ina furnaziun pli elevada. Els han tratg fin en ils onns 1970 il char da la cultura grischuna trilingua sco organisatur, cumponists, scripturs e poets, dirigents ed organists, presidents d'uniuns, perscrutaders da la cultura, cultura ed istorgia da vitgs e valladas.

Inspecturat da scola

Avant il 1827 vegniva la scola communal inspectada (sche insumma) per ordinari dal plevon. Alura ha la Societad evangelica per la scola obligà ses cummembers (per il pli medemamain plevons engaschads) da visitar las scolas ina fin duas giadas l'onn. A partir dal 1838 ha il Cussegl d'educaziun engaschà ed instrui inspecturs. L'Urden da scola dal 1859 ha reglè duairs e cumpetenzas dals 12 inspecturs ed il 1881 èn vegnids creads set inspecturats. L'inspecturat vegniva resenti en ils emprims decennis sco ingerenza statala betg giavischada. Dapi il 1917 vegnivan ils inspecturs elegids da la Regenza ed eran suttames a la Cumissiun chantunala d'educaziun, e dapi il 1942 èn els emploiads chantunals cun paja fixa. Actualmain vegnan els elegids dal chau dal Departament d'educaziun. Lur funcziun è sa midada pass per pass da quella d'in controllader a quella d'in cussegliader.

Adolf Collenberg

Seminari scolastic

En il Grischun vegnivan instruids ils scolasts primars e las scolastas primaras al Seminari scolastic a Cuira, dapi il 1837 era a l'Institut evangelic ad Aschera, magistras da lavurs a maun dapi il 1895 a la Scola da dunnas dal Grischun. La fundaziun d'in Seminari scolastic era vegnì discutà gia a la Dieta extraordinaria da las Lias dal 1794, il plan n'era dentant betg vegnì realisà. La Scola chantunala evangelica a Cuira e quella catolica a Mustér (fundadas il 1804) n'avevan nagina partizium da seminari. Il 1820 ha la Regenza decretà roms supplementars per futurs scolasts, senza dentant resguardar ni il rumantsch ni il talian. Quels mancan cumpletamain en ils plans d'instrucziun dal 1842 e dal 1846.

La Scola chantunala catolica è vegnida transferida il 1833 da S. Gliezi/Cuira a la claustra da Mustér. Là è vegnì manà, fin a la dischlocaziun a Cuira il 1842, ina partizium da seminari cun in'instrucziun da rumantsch intensiva. Il 1850 èn las

duas scolas confessiunales vegnidas fusiunadas ed il 1852 ha lur successura, la Scola chantunala paritetica, avert in'atgna partizium da seminari cun in agen directur ed ina scola d'exercizi da sis classas (uschenumnada Musterschule). L'instrucziun da scolasts durava trais onns (a partir dal 1907 quatter onns) e terminava cun la patenta da scolast primar. Il 1879–95 han ins agiuntà in mez onn da scolaziun agriculca. Ils seminarists rumantschs èn vegnids integrads a Cuira en las classas tudestgas ed han giudi a partir dal 1860 in'instrucziun minimala mo en sursilvan respectivamain en ladin, dentant nagina en ils auters idioms. Il 1912 è vegnida surdada l'emprima patenta en talian, il 1925 l'emprima en rumantsch. Il 1929 ha la Regenza refusà, suenter ina lunga cuntraversa cun ils catolics, l'instrucziun en istorgia e pedagogia tenor confessiuns. Il 1963 è il Seminari scolastic vegnì separà da la Scola chantunala e dischlocà en las novas localitads a Ples-surquai (fin il 2003) e dotà cun agens professers; la scolaziun è vegnida amplifitgada a trais onns seminari inferiur e dus onns seminari superiur.

Dal 1976–92 èn vegnids instruids ils Ladins en il Preseminari ladin a Samedan. Il 2004 è vegnida emessa la davosa patenta tradiziunala. A partir dal 2003 vegnan ils scolasts e las scolastas instruids, suenter la maturitad, durant trais onns a la Scola auta da pedagogia dal Grischun a Cuira. Dumber da patentas: 1900 14 scolasts/0 scolastas; 1925 45/6; 1950 37/9; 1975 52/50; 2002 18/53.

Adolf Collenberg

Scola auta da pedagogia dal Grischun (SAPGR)

Successura dal Seminari scolastic. Dapi l'onn da scola 2003/04 vegnan ils scolasts e las scolastas da l'emprima fin sisavla classa da la scola elementara instruids, suenter la maturitad, durant trais onns a la SAPGR a Cuira. Dapi il 2004 vegnan era las mussadras per las scolinas scoladas a la SAPGR. 2011/12 58 students/201 studentas per la scola primara; 2/55 per la scolina; 16/41 per il curs preparatoric.

Adolf Collenberg

Uniuon grischuna da scolasts

Dapi il 1852 èn attestadas conferenzas da scolasts. Quellas eran dentant – pervia da las grondas distanzas – facticamain conferenzas districtualas. L'Uniuon grischuna da scolasts è vegnida fundada ils 10 da november 1883 a Malans cun il directur dal Seminari scolastic, Theodor Wiget, sco emprim president. Ella sa cumpona da las conferenzas da scolastas e scolasts dals circuls e vegn dirigida da la supranza chantunala che predeliberescha ed exequescha las decisiums da la radunanza da delegads e represchenta l'uniuon vers l'exteriur. L'emprima conferenza da delegads ha gè lieu ad Aschera il 1902. Dapi il 1942 edescha l'uniuon il «Fegl scolastic grischun» (sis giadas l'onn). Dapi il 1961 exista la conferenza dals presidents da las secziuns. Fin il 1883 vegnivan recepids mo scolasts dal stgalim obligatoric ed intgens magisters dal Seminari scolastic e da la Scola chantunala grischuna. Il 1976 èn vegnidas recepidas las scolastas da lavurs a maun e da tegnairchasa en l'uniuon, pauc pli tard era las mussadras. Dapi il 1974 è l'Uniuon grischuna da scolasts ina secziun da l'Uniuon svizra da scolastas e scolasts e sa numna actualmain Magistraglia Grischun (MGR).

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geographics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Scola cumplexiva da Lü, ca. 1940.